

Зміст

Про мури і мости, або Під знаком Батурина. Передмова	5
---	---

ЧАСТИНА ПЕРША

Лист до Арнона Грюнберга про Європу, війну і втечу.	25
---	----

Два дописи з фб-сторінки про дух фронтиру	37
Ще про Полтаву і її битви	37
До саміту НАТО.	39

Нема в світі винуватих? Як читати російську літературу після Бучі.	42
--	----

Три дописи з фб-сторінки про культуру і зло	51
«Антихрист» і ми.	51
«Б'ютіфул дізастер», або Разрушка беспалітікі	54
Дивлячись на чужий біль	58

Репортаж із зони переламаних хребтів (Передмова до польського видання спогадів Ален Польц «Жінка на фронті»)	62
--	----

Подвійний портрет у контровому світлі	87
---	----

Дві передмови до «Планети Полин»	105
I. Зі східним акцентом: Слово до польського читача.	105
II. I will survive: Слово до латиського читача	120

Продовження розмови (Передмова до «Родинної Європи» Чеслава Мілоша)	125
--	-----

Чотири дописи з фб-сторінки про Столітню війну .	148
Два дні тому на вечорі в Лондонській бібліотеці .	148
Про «лигання межі собою двох жандармів»	150
Про уроки історії	152
Флешбек	153
 З попелу імперій, або Нова трагедія Центральної Європи	 156
 ЧАСТИНА ДРУГА	
Нариси нашої деколонізації (сердиті нотатки)	207
1. Якби ми вчилися так, як треба. Вступ.	207
2. Одне фото і трохи соціології	216
3. Нове плаття Проні Прокопівни	226
4. Про культурний обмін і «залізну завісу»	232
5. В обороні одного слова, або «Вечер в хату, арестанти!»	240
P.S. Україна не Сирія	250
 Код Гурніка. Повість-есе	 255

З попелу імперій, або Нова трагедія Центральної Європи*

Ради Бога, манжети надіньте,
що-небудь їм скажіть:
Вони питають, чи єсть у нас культура!
Павло Тичина. Замість сонетів і октав.
1920 р.

I

В юності, десь на початку 1980-х, я вперше була замислилася над тим, що нині називають кінцем епохи Просвітництва: над першими того кінця симптомами, котрі проблимували навіть крізь усціль «ідеократичну» реальність пізнього СРСР. Я вже знала, до якої міри «світом править слово» — наскільки ґрунтовно, до політичної мапи включно, сучасний мені світ сформовано текстами двох незалежних інтелектуалів, які в ХІХ столітті зуміли стати владарями умів — Маркса й Ніцше, — і розгубилась від думки: а нині ж що?.. Хто з сучасних *hommes des lettres* формує людству порядок денний на ХХІ століття, де ті революційні, іскрометно сформульовані ідеї (що і Маркс, і Ніцше вміли

* Вперше опубліковано в польському перекладі в антології: *Europa Środkowa — co dalej? Sejny: Pogranicze, 2025.*

формулювати не менш іскрометно од великих романістів свого часу, я натоді вже оцінила!), котрі, за Марксом, «ставали б матеріальною силою» і — о, ця славетна 11-та теза про Фюєрбаха, яку нам роками втоптували в голови на студіях! — не просто «пояснювали б світ», а таки «змінювали б його»?.. Де наші «Маніфести комуністичної партії» й «Антихристи», що їх усі читають і гаряче про них сперечаються, відчуваючи за ними в перспективі грядущі зсуви й обвали всталеного порядку речей, а отже прямий зв'язок із власним життям? Статистично найчитанішими (найтиражнішими!) авторами на планеті в пору мого студентства були Ленін і Фройд, обидва цілком імпотентні літературно, та й ідейно давно не запальнички, — невже ж можливо (думала я, записуючи собі в щоденник різні версії цієї думки віршами й прозою упереміж), щоб слово за яких сто років аж так здевальвувалося, що втратило здатність міняти світ?..

Так — навромацки і на сильно обкраяних, в умовах радянської цензури, масивах інформації, — я відкривала для себе істини, які приблизно в той самий час спровокували Мілана Кундеру вибухнути текстом, котрий, за іронією, й став відповіддю на моє питання.

Опублікована спершу в *Le Monde* (1983 р.), а в квітні 1984 р. в *New York Review of Books* «Трагедія Центральної Європи» могла б із повним правом називатися «Маніфестом Центральної Європи» й претендувати на місце Книжок-Що-Змінили-Світ на одній полиці з Марксом і Ніцше. Здається, після «Містики жіночости» Бетті Фрідан та «Другої статі» Сімони де Бовуар (ну, і ще Фукуяминоного «Кінця історії», хоча там, підозрюю, не стільки проривні ідеї, скільки їхня співзвучність мейнстримному «зиченнєвому мисленню» зіграла вирішальну роль)

жоден інший твір, написаний у другій половині XX століття, не мав на нашу цивілізацію такого незабарного й безпосереднього політичного впливу: як дотепно заважає польський соціолог П. Чаплінський, упродовж двадцяти років із часу публікації історія Європи розгорталася «під диктовку» Кундериного есею³³.

Іронія в тому, що серцевинною темою цього есею, схованою за шарами о-якої-ж-пекучої, станом на початок 1980-х, політичної географії й історичної кривди, є якраз незмога, для сучасного письменника, досягти такого впливу. Це твір, зліплений з усвідомлення власного історичного безсилля, з болю й розпуки: лист у пляшці від жертви кораблетрощі в умовах наближення Потопу. І нині, коли лист начебто й отримано, і в життя втілено, а Потоп (як виявилось) не скасовується, він читається насамперед як плач за зникаючою з європейських обріїв культурою прямої дії – за тою Європою, в якій що Французьку революцію 1793 р., що «Празьку весну» 1968 р., що, зрештою (чого вже там прибіднятися!), всі головні модернізаційні процеси

33 Див.: Przemysław Czapliński. Literatura do oporu: Między Europą Środkową a teraźniejszością. (*Europa Środkowa – co dalej?*) П. Чаплінський веде відлік до 2004 р., коли завершилось інституційне возз'єднання «вкраденої» Сталінім 1945 р. Центральної Європи зі своєю «материковою платою» в єдиному ЄС, а я би продовжила цей термін іще на 5 років – до 2009 р., коли, символічно, Нобелівську премію з літератури вперше після закінчення Холодної війни одержала письменниця, котра весь вік якраз про «трагедію Центральної Європи», на румунському прикладі, й оповідає – Герта Мюллер, – і так відбулася вже культурно-інституційна «легітимізація» Кундериного проекту (питання, чому тої премії не отримав сам Кундера, який для європейського роману в останній третині XX століття зробив, либонь-таки, найбільше, залишаю розгадувати літературним детективам майбутнього).

в міжчасі — визволення пригноблених класів, пробудження геґелівських «неісторичних народів», емансипацію жінок, розвали імперій — творили по кав'ярнях і літературних салонах письменники й філософи в товаристві митців і музикантів...

Мовою Кундери, це й є «культура» — інша, «низова» чи масова, його тут не цікавить, і дарма йому цим дорікати: не забуваймо, що перед нами не філософський чи політологічний трактат, від якого вимагається чистота понять і стрункість аргументації, а таки ж есей, жанр не науки, а літератури, в якому важливо нестак довести свою тезу найбільш несуперечливим способом, як створити для неї вдалий ілюстративний образ, і власне з цим завданням — намалювати якнайпривабливіший портрет викраденої Росією й зрадженої Заходом Центральної Європи — Кундера собі радить пречудово. Щоб завважити, скільки ще натяжок і пересмикувань (на кшталт лаудацій центральноєвропейському єврейству без жодної згадки про Голокост) йому вдалось розсипати по тексті задля більшого ефекту, треба длубати той текст з олівчиком ледь не поабзацно, тож відразу застережуся, що, на відміну від П. Чаплінського, я цього робити не стану — суґестивної сили Кундериного інтелектуального феєрверку, і досі незвітреної, така процедура не скасує, а сам факт, що через 40 літ після публікації (і через 15 після, здавалось би, остаточної дезактуалізації політичного меседжу!) цю силу текст усе ще випромінює, свідчить, що він зачепив такі «акупунктурні точки» актуальної історії, які нам і далі болять, і болітимуть іще не одне покоління, — і от із цим спокуса розібратися приваблює мене далеко більше.

Почну, одначе, таки з географії.